

13. Rada predstavyla kerivnytstvu derzhavy sviy shlyakh zakonodavchykh zmin u sferi svobody sovisti [Elektronnyy resurs] // Vseukrayins'ka Rada Tserkov i relihiynykh orhanizatsiy ofitsiyne internet-predstavnytstvo. – Rezhym dostupu do tekstu: <http://vrciro.org.ua/ua/novyny/93-rada-predstavyla-kerivnytstvu-derzhavy-svij-shlyah-zakonodachyh-zmin-u-sferi-svobody-sovasti>.
14. Relihiya i vlada v Ukraini: problemy vzayemovidnosyn. Informatsiyno-analitychni materialy do Kruhloho stolu na temu: «Derzhavno-konfesiyni vidnosyny v Ukraini, yikh osoblyvosti i tendentsiyi rozvytku» 8 lyutoho 2011 r. – K.: [b. v.], 2011. – 82 s.
15. Reshetnikov Yu. Aktual'ni pytannya rozvytku derzhavno-tserkovnykh vidnosyn v Ukraini [Elektronnyy resurs] / Yuriy Reshetnikov // Rezhym dostupu do tekstu: http://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/analytic/39913/.
16. Sahan O. Pomisna tserkva: suspil'nyy zapyt ta problemnist' stanovlennya / Oleksandr Sahan // Relihiya ta Sotsium. Mizhnarodnyy chasopys. – Chernivtsi: Chern. nats. un-t, 2015. – № 3 (19). – S. 28 – 33.

Vasyl Balukh

Relations between the state and religious organizations: Ukrainian realities and problems

The article is devoted to the analysis of status and problems of legal regulation of state-confession relations in the independent Ukraine. It is noted that thanks to the joint efforts of public authorities (Verkhovna Rada and the Cabinet of Ministers), All-Ukrainian Council of Churches and religious organizations, scientists and the public it was managed to solve a number of pressing issues of state-religious relations in Ukraine at the legislative level, namely it was granted to religious organizations to establish secondary schools; the specialty "Theology" was introduced to the list of state specialties, according to which specialists in educational levels "Bachelor" and "Master" are trained; expanded social benefits for students and teachers of clerical educational institutions at the same level with audience and employees of state educational institutions; partially implemented the Chaplaincy (pastoral care) Institute in military and other armed formations, although unified model has not been developed. Unfortunately, issues of the introduction of a simplified procedure of holding peaceful activities by religious organizations; complete returning earlier expropriated cult property to religious organizations still remain unresolved; the registration procedure for religious organizations was not finally determined; "The concept of state-confession relations" requires immediate adoption as separate state-legal act, etc.

However, the most important and the most necessary vital problem for Ukraine remains the constitution of the Ukrainian Local Orthodox Church that requires the joint efforts of all parties – the state, the Church, scientists and the public.

Keywords: State, Church, and the WCC PO, Verkhovna Rada, Cabinet of Ministers, state-confessional relations, religious organizations, Ukrainian Local Orthodox Church, law, concept, resolution.

Надійшла до редакції 15.02.2016 р.

УДК 141.112 : 140.8

**© Світлана Шкіль
(Київ)**

КОНТЕКСТ ВИНИКНЕННЯ НАРАТИВНОГО СВІТУ СУЧАСНОГО РОСІЙСЬКОГО ПРАВОСЛАВ'Я

У статті розглянуто формування контексту виникнення наративного світу сучасного російського православ'я. Розгляд цього явища потребує дослідження окремих напрямків контекстуального розвитку, зокрема релігійного, соціокультурного та політичного. Дослідження зазначених складових контексту допоможе краще зрозуміти феноменологію наративного світу сучасного російського православ'я.

Ключові слова: Росія, сучасність, православ'я, контекст, політика, РПЦ.

Актуальність теми. Важко уявити дослідження будь-яких питань, пов'язаних із розвитком нарративного світу сучасного російського православ'я, без заглиблення в контекст його актуалізації. З огляду на загальний стан політичних і соціокультурних процесів у сучасній Росії, слід констатувати факт активного використання елементів релігійної риторики в рамках політичного й ідеологічного дискурсів. Цей феномен сучасної російської дійсності ставить нас перед новими політико-ідеологічними реаліями, де православ'я припиняє бути виключно формою релігійної традиції та починає використовуватися в рамках державного ідеологічного міфу як індикатор національної та світоглядної ідентичності. Така тенденція міцно інтегрувалася в державну та політичну міфологію сучасної Росії та трансформувала старі ідеологічні моделі й наративи, у результаті чого процес відокремлення сучасного російського ідеологічного нарративу від елементу «православної ідентичності» виглядає дедалі складнішим. З іншого боку, слід згадати зростаючий рівень впливу релігійних інститутів, зокрема Російської православної церкви, на загальний розвиток суспільних та ідеологічних процесів у сучасній РФ. Такі аспекти у своєму загалі утворюють контекст сучасної російської релігійної, політичної та соціокультурної дійсності, який потребує глибокого та всестороннього дослідження. Представлене дослідження допоможе краще зрозуміти природу зазначених вище феноменів.

Стан дослідження. Контекст виникнення нарративного світу сучасного російського православ'я досліджували ряд релігієзнавців, що спеціалізуються на вивченні російської релігійної феноменології, зокрема Сергій Філатов, Олександр Верховський, Борис Кнорре, Микола Митрохін та інші експерти. У рамках цієї статті була використана запропонована зазначеними дослідниками наукова методологія.

Мета статті – розглянути контекст формування нарративного світу сучасного російського православ'я, виявити ключові етапи його становлення, вказати провідні фактори впливу на зазначений процес.

Виклад матеріалу. На початку даного дослідження необхідно встановити певний план викладу інформації та визначитися з використаною термінологією та хронологічними рамками. Заявлений об'єкт дослідження – контекст, є в загальному розумінні певним дискурсом, що складається зі споріднених єдиним походженням і традицією нарративів. З огляду на це ми можемо визначити контекст як середовище та умови формування, актуалізації та поширення таких нарративів. Дослідження контексту в даному ключі потребує детального розгляду трьох рівнів його поширення: соціокультурного, політичного та релігійного. У рамках розгляду першого з зазначених рівнів – соціокультурного, ми сконцентруємо нашу увагу на ряді важливих питань, зокрема на історичному підґрунті російського світогляду та особливостях розвитку владної традиції в Росії. Другий із зазначених контекстуальних рівнів – політичний. Він потребує розгляду особливостей сучасного політичного ландшафту РФ. Що стосується релігійного рівня, він вимагає занурення в релігійну складову сучасної російської дійсності та дослідження специфіки відносин між державними та релігійними інститутами в сучасній Росії, зокрема між поточним політичним режимом РФ та Російською православною церквою, як домінуючою релігійною структурою.

Останній важливий аспект – хронологія, у рамках якої відбувалося формування об'єкту дослідження. У історичному середовищі прийнято асоціювати термін «сучасна Росія» з державою, що утворилася після розпаду СРСР. Прив'язка до таких часових рамок обумовлена необхідністю відрізнити наявну на даний момент російську державу (РФ) від її історичних форм, насамперед Російської імперії. Якщо взяти 1991-й рік за відправну точку, одразу ж виникає необхідність обумовити й кінцевий рубіж. З огляду на те, що контекст завжди є середовищем виникнення тих чи інших явищ, нам слід сконцентрувати увагу на хронологічному періоді, підчас якого відбувалося формування нарративного світу сучасного російського православ'я. Суттєві зміни в інформаційній політиці РПЦ відбулися з обранням на патріарший престол чільного предстоятеля – патріарха Кирила (Гундяєва), саме при ньому почали активно використовуватися актуальні на даний момент у церковному інформаційному просторі наративи. Отже, у рамках даної статті наша увага буде сконцентрована на хронологічному періоді, що передував добі правління патріарха Кирила та тривав з 1991-го по 2009-й рік.

Перший із розглянутих контекстуальних рівнів потребує концентрації уваги на питанні рецепції влади та владних інститутів у російській культурі. Слід констатувати, що соціокультурний контекст існування будь-якого з історичних періодів Росії як держави важко відділити від владної складової, адже в російській історичній, соціальній і культурній дійсності фактор взаємодії народу та влади традиційно відіграє провідну роль. З огляду на це, виникає унікальний тип суспільства, масова свідомість якого страждає від великої кількості протиріч, що залишилася їй у спадок від історичних та ідеологічних «попередників» поточного політичного режиму, насамперед Радянського союзу та Імперської Росії. Джерело зазначених протиріч російської дійсності знаходиться не лише в історичній площині, а сягає своїм корінням глибин підсвідомості росіян, актуалізуючись у психологічних комплексах народу, воно формує їх національний характер. Будь-яка спроба зрозуміти специфіку цього пресловутого «російського духу» неминуче приводить до необхідності дослідження історичного походження російських психологічних комплексів, що виникли в результаті взаємодії народу та влади.

Першою з особливостей російської політичної свідомості, що допоможе краще зрозуміти умови виникнення нарративного світу сучасного російського православ'я, є російський ідеологічний дуалізм, що виявляє себе майже на усіх рівнях сприйняття дійсності, а найяскравіше в сфері політичного самоусвідомлення росіян. Цей феномен актуалізується в масовій свідомості у вигляді конфлікту бажаного та дійсного, де першим виступає віртуальна дійсність російської ідеологічної свідомості, а другим – об'єктивні реалії існування Росії як держави. Звідси походить суперечлива на перший погляд жага до ідеалізації власної країни, що яскраво ілюструється популярним у російському суспільстві принципом «своє – краще». Даний принцип традиційно вступає в конфлікт із неприглядною буденністю, у якій існує повсякденна Росія. Тут до загальної канви внутрішніх протиріч російської дійсності додається фактор традиційної економічної, соціальної та політичної відсталості Росії від провідних економічно розвинутих країн. Результатом зіткнення бажаного та дійсного стає виникнення унікального, характерного виключно для росіян світоглядного феномену, що полягає у бажанні втечі до віртуальної дійсності. Цей феномен протягом століть супроводжував російську культуру, проявляючи себе в ряді міфологічних та ідеологічних химер, починаючи від легенди про град Кітеж та закінчуючи радянською утопією побудови комунізму.

Джерелом зародження в політичній свідомості росіян подібного світосприйняття можна вважати складний історичний і культурний бекграунд, що вплинув на формування нації. Українські дослідники Юрій Романенко та Олена Донченко стверджують, що суперечливий характер російської психокультури є наслідком взаємодії трьох її складових компонентів: візантійського, слов'янського та татарського. Дослідники зазначають, що кожен із цих елементів не тільки зробив власний внесок у процес формування російського психотипу, але й спричинив специфічний дисбаланс, певне неприйняття себе, котрим характеризується російська психологічна культура [7, с. 286]. Під впливом факторів складного історичного, етнічного та культурного походження росіян сформувався унікальний тип світогляду, де традиційними стали тотальна імітативність дійсного, релігійний формалізм і сліпа покора перед владою. Помноженні на месіанські уявлення про визначну історичну роль Росії та російського народу, вони сформували вибухонебезпечну суміш російського світобачення.

З іншого боку, росіяни звикли жити у дійсності «віртуальної», імітативної Росії – ідеальної країни, яку прагнуть бачити пересічні громадяни та влада. На те існує ще декілька причин, першою з яких залишається згаданий вище внутрішній конфлікт, що виявляє себе, крім всього іншого, у тотальній втечі від відповідальності – типовому для російської психокультури феномені. На думку українських дослідників Романенка та Донченко, саме внутрішній конфлікт, породжений небажанням сприймати неприглядну російську буденність, став причиною зародження іншого типового для росіян психологічного феномену – войовничого імперіалізму, що найяскравіше проявляє себе в прагненні до розширення територій та утвердженні домінуючого положення власної культури. Джерелом войовничості російської культури дослідники називають боротьбу з власною душею [7, с. 270].

Окрім войовничості та світоглядного дуалізму, традиційним фокусом російського політичного мислення завжди залишався пієтет перед державною владою. Влада, а особливо влада персоніфікована в особі правителя, завжди була своєрідним центром тяжіння будь-якої російської політичної системи. Правитель, незалежно від характеру державного устрою, залишався персоною сакральною та втілював у своїй особі усю повноту влади. Такий централізований деспотизм традиційно виправдовувався гучними месіанськими гаслами, які проголошувала влада. Вони, у свою чергу, ставали оригінальною відповіддю на суспільний запит, сформований російським суспільством, де центральним елементом була саме месіанська роль Росії в світовій історії. Яскравим прикладом подібних месіанських наративів є ідеологічна доктрина про Москву як Третій Рим, яка протягнулася через століття трансформацій російського політичного ландшафту та знайшла своє відображення в інших ідеологічних кліше, зокрема в радянському ізоляціоністському утопізмі та навіть в сучасних ідеологічних доктринах на кшталт «Руського світу». На думку релігійного філософа Миколи Бердяєва, подібний месіанізм традиційно був базисом російської державності. А вже Московське царство збиралася й оформлювалося під символікою месіанської ідеї, – зазначає мислитель [3, с. 9].

Ще за часів Перебудови значна кількість мешканців СРСР почала відчувати вичерпаність потенціалу радянського ідеологічного міфу. На тлі даного явища почали активно розвиватися альтернативні форми ідеологічної ідентичності, серед яких пальму першості швидко посіла тенденція до пошуку історичного коріння та відродження «традиційних цінностей», втрачених в радянські часи. Звісно, що провідну роль у російській традиційній ідентичності відіграло православ'я. Саме на нього спиралися дорадянські ідеологи як на основний елемент державного наративу. Пізньорадянська та пострадянська кризи ідеологічної ідентичності привели значну частину населення РФ до усвідомлення необхідності повернення традиційних ціннісних установок. Справа не в тому, що населення тогочасної Росії переживало стрімке повернення до даної релігійної традиції, а в стійкому бажанні ідеологічно заангажованої свідомості росіян віднайти нову, або відроджену стару, форму світогляду, яка б могла повністю замінити неефективну радянську ідеологію. З цього приводу влучно висловився відомий російський проповідник протоієрей Георгій Митрофанов: «Для багатьох Церква виявилася сурогатом радянської організації, яка наділяє новою тоталітарною ідеологією, замішаною на політичних, психологічних, національних комплексах, наповненою духом ненависті, духом недовіри до людини як такої. Перелякані пострадянські обивателі знаходять в Церкві, як їм здається, тиху заводь, що дозволяє стрункими рядами йти тепер уже не в світле комуністичне майбутнє, а в Царство Небесне» [14].

Дане твердження влучно ілюструє специфіку ситуації: росіяни шукали в православ'ї не релігійного життя, а чергову форму ідеологічного продукту, який би міг якісно замінити застарілу радянську ідентичність. Саме з цим, на думку російського релігієзнавця Сергія Філатова, пов'язана велика кількість «православних» людей в пострадянській Росії, яку фіксує переважна більшість соціологічних опитувань. Частіше за все, високий рівень релігійності (що за окремими даними сягає аж 80%) пов'язаний насамперед з національною ідентичністю, – зазначає експерт [18, с. 20]. На практиці ситуація виглядає більш суперечливою. За даними, наведеними головою відділу соціально-політичних дослідження «Левада – Центру» Борисом Дубініним, більшість мешканців Росії залишаються людьми далекими від релігії. Лише 5% опитаних відповіли, що релігія відіграє в їх житті важливу роль. 62 % охрещених росіян ніколи не ходять до причастя, а серед тих, що визнають себе «православними», дві третини опитаних ніколи не читали Святе Письмо [8, с. 188]. З огляду на це, виникає доволі цікава ситуація: формально, на рівні національної ідентичності, Росія виглядає «православною країною», у той час як рівень релігійності її населення залишається критично низьким, на рівні з найменш релігійними країнами Європи – Чехією та Латвією [18, с. 39].

Тим не менш, не слід нехтувати фактом зростання зацікавленості російського соціуму в православ'ї та наявністю значної кількості неофітів, які своєю появою вивели Російську православну церкву з ідеологічної резервації, у якій вона перебувала в радянські часи. Факт появи великої кількості віруючих поставив керівництво церкви перед перспективою

активізації: РПЦ не мала втратити простір можливостей, що виник після розпаду СРСР, але внутрішня ситуація в церкві була занадто складною для розробки консолідованої політики по відношенню до поточних подій. Однією з головних проблем тогочасної церкви була традиційна пасивність духовенства, що сформувалася під впливом зовнішнього державного контролю діяльності РПЦ. Загальна більшість священників пізньорадянського періоду звикла до ізольованого положення церкви та сприймала будь-який вид суспільної активності за межами церковних стін як дещо екстраординарне. Тим не менш, навіть у складних умовах державного контролю в середині церкви формувалася певний внутрішній дискурс, вплив на який мали різні ідеологічні угруповання всередині РПЦ. Як зазначає російський релігієзнавець Микола Митрохін, тенденція до виділення в церковному середовищі, особливо в середовищі духовенства, ідеологічних угруповань намітилася ще в радянські часи і була пов'язана з контролюючою функцією органів державної безпеки СРСР, які проводили власну селекцію серед духовенства [15, с. 175]. Умовно ці ідеологічні напрямки можна поділити на ліберальний, консервативний і фундаменталістський. Кожен з них був зорієнтований на власну цільову аудиторію та мав власну ідеологічну програму.

У рамках цього розподілу керівництво церкви традиційно займало максимально консервативну ідеологічну позицію, намагаючись водночас дистанціюватися від, на його думку, екстремальних позицій лібералів та фундаменталістів і від будь-яких контактів із зовнішнім, нецерковним світом. Більш активною та послідовною була позиція фундаменталістів. У їх середовищі джерелом формування дискурсу традиційно було чернецтво з його неприязню до світського та негативним ставленням до державної влади [15, с.184] Певну альтернативу консервативному та фундаменталістському напрямкам склали інтелігенти-ліберали на кшталт відомого проповідника протоієрея Олександра Меня та священників Гліба Якуніна і Павла Адельгейма. Слід зазначити, що діяльність священників-лібералів у рамках тогочасного церковного життя виглядала певною екзотикою, на яку керівництво РПЦ дивилося крізь пальці. Зрушення, що відбулися в СРСР із проголошенням Перебудови, призвели до запуску процесу протистояння між різними угрупованнями всередині церкви. «Першою ластівкою» цих зрушень було посилення позицій фундаменталістів у церкві на початку 90-х років, пов'язане з висвяченням в єпископський сан цілої групи молодих священнослужителів, які отримали консервативне виховання в стінах Московської духовної академії [15, с. 185] Іншим важливим моментом став факт необхідності висвячення великої кількості священників, що могли б задовільнити духовні потреби великої кількості новонавернених. З огляду на це, керівництво РПЦ почало масово висвячувати велику кількість активних чоловіків-мирян, які не мали належної духовної освіти [15, с. 52]. Якщо додати до даного факту феномен низького рівня релігійної обізнаності новонавернених, що наповнили церкви РПЦ в 90-ті роки, легко зрозуміти факт швидкого поширення в тогочасному церковному середовищі суперечливих поглядів здебільш фундаменталістського характеру.

З іншого боку, значний вплив на процес формування внутрішньоцерковного дискурсу мав і зовнішній соціально-політичний контекст. Вище вже згадувалось про актуалізацію в російському суспільстві радикальних і реваншистських настроїв. Дещо подібне відбувалося й в середовищі віруючих: активно ширилися фундаменталістські та радикально-есхатологічні настрої, пов'язані насамперед із втратою довіри до інституту світської держави та почуттям неприйняття нової західної культури, що ширилася простором колишнього СРСР. Ці тенденції не були унікальними виключно для пострадянського та православного фундаменталізму, навпаки, вони відображали загальносвітові реалії. Британська дослідниця Карен Армстронг вказує, що головним джерелом зародження релігійного фундаменталізму є страх перед сучасністю. «Усі фундаменталістські рухи виникли як спроба захисту або від ліберальних єдиновірців, або від секулярних режимів», – пише Армстронг [1, с. 323]. Вплив фундаменталізму не обмежувався виключно релігійною сферою. Дуже швидко, уже на початку 90-х років, релігійний дискурс почав політизуватися. Дана ситуація також не була суто російським явищем. Армстронг зазначає, що багато форм фундаменталізму є по сутності політичним дискурсом: це націоналізм, висловлений в релігійній формі [1, с. 327]. Важливо зазначити, що фундаменталісти в рядах РПЦ із самого початку актуалізації руху чітко окреслили політичний характер власної діяльності, активно створюючи власні політичні партії,

групи та суспільства, проводячи хресні ходи, пікети та мітинги [5, с. 27]. Вони активно гуртувалися з представниками націоналістичних кіл, створюючи певний ідеологічний симбіоз, результатом якого стало проникнення монархічної та праворадикальної ідеології у довколацерковний дискурс і релігійних наративів в риторику націоналістів. Яскравим прикладом подібного явища можна вважати діяльність популярного в консервативних православних колах 90-х років Санкт-Петербурзького митрополита Іоанна (Сничева), вплив якого на певну частину віруючих РПЦ існує і досі. Серед його послідовників у рядах священнослужителів РПЦ можна назвати митрополита Новосибірського Тихона (Ємельянова) та відомого священника-шоумена Івана Охлобистіна.

На зламі тисячоліть, коли намітився консервативний поворот в російській політиці, у церкві почався процес обережного зближення з державними інституціями. Російський дослідник Олександр Верховський вважає, що подією, яка визначила розвиток даної тенденції, став ювілейний архієрейський собор 2000-го року, під час якого відбулася канонізація собору новомучеників і сповідників російських, у числі яких святим було проголошено царя Миколу II та його родину [4]. Зрушення відносин між державою та церквою, яке констатували дослідники після зазначених подій, стало початком періоду плідної співпраці, результати якої стали активно проявлятися лише після обрання на патріарший престол митрополита Кирила (Гундяєва). Феномен взаємної зацікавленості держави та церкви легко пояснити тотожністю їх інтересів. У часи правління Путіна консервативна влада активно потребувала такого ж консервативного союзника в сфері ідеології. Крім того, слід зазначити, що імідж церкви за пострадянські часи лише поліпшувався. Незважаючи на низький рівень релігійності росіян, РПЦ користувалася значним авторитетом серед пересічного населення Росії та мала високий мобілізаційний потенціал у рядах новонавернених віруючих. Звикла до державного контролю церква, у свою чергу, комфортніше почувала себе співпрацюючи з владою. Їх взаємодія в сфері ідеології відкривала керівникам РПЦ значні перспективи у галузі впливу на суспільство.

Тим не менш, слід констатувати, що за часи правління патріарха Олексія II церква не квапилася долучатися до активної співпраці з державними інституціями. Як зазначає російський релігієзнавець Борис Кнорре, церква в ті часи естетизувала слабкість: в душі юродства РПЦ підкреслювала невлаштованість як цінність, проповідники смакували естетикою самознищення. Православні, на тлі відходу від радянських стереотипів і протистояння новій культурі успіху, підкреслювали, що треба відмовитися від гонитви за життєвими благами, щоб отримати блага від Бога [9]. По мірі того, як позиції митрополита Кирила в номенклатурі РПЦ зростали, такі тенденції почали поступово відходити на другий план: неминуче окреслювалась перспектива майбутнього союзу церкви та держави. Слід зазначити, що ідея «симфонії духовної та світської влади» також не зародилася у майбутнього патріарха на пустому місці, а була сформована в середовищі його становлення як церковного діяча. Будучи учнем впливового митрополита Никодима (Ротова), Кирило, за словами Митрохіна, належав до групи його послідовників, що активно сприйняли «державницькі» погляди митрополита. Їх суть полягала в ідеї необхідності співпраці церкви та держави [15, с. 179]. Саме завдяки таким державницьким поглядам, а також за допомогою власної харизми Кирило став одним із найбільш популярних ієрархів РПЦ, який, крім усього іншого, вибудував міцну комунікацію з державною владою.

Рухаючись у напрямку патріаршого престолу, Кирило все активніше намагався заручитися підтримкою не лише державної влади, а й церковного середовища. Розпочавши власну церковну кар'єру з репутацією ефективного керівника та послідовного ліберала, Кирило, починаючи з середини 90-х років, поступово змінює риторику у бік більш консервативної. Такий ідеологічний дрейф легко пояснити особливим політичним чуттям митрополита: тверезо оцінюючи вплив фундаменталістів на пересічних віруючих, Кирило вигідно адаптувався до загального консервативного тренду, а згодом й очолив провладне крило церковних консерваторів. Тим не менш, необхідно зазначити, що в часи пізнього Олексія II Кирило був не єдиним потенційним кандидатом у наступники старіючого патріарха. Митрохін вказує, що незважаючи на значний відрив Кирила від інших кандидатів, у нього все ж були доволі серйозні конкуренти серед

єпископату РПЦ, зокрема Мінський митрополит Філарет (Вахромєєв), шанований за ефективне керування білоруським екзархатом і прагматичний підхід до церковної політики, та Пермський митрополит Мефодій (Нємцов), що мав репутацію ставленика спецслужб РФ [15, с. 194, 196]. Під час архієрейського собору, що був скликаний для обрання нового патріарха після смерті Олексія II, несподівано високі рейтинги отримав Калузький митрополит Климент (Каплін), витіснивши з трійки лідерів Мефодія [2]. Тим не менш, за результатами останнього туру голосувань перемогу отримав все ж таки Кирило, отримавши майже 75% голосів [16]. Важко однозначно визначити, яка саме аргументація схилила думку собору на користь Гундяєва, скоріш за все, вирішальним аргументом на користь митрополита смоленського стала його особиста харизма та близькі відносини з владою. 1-го лютого 2009-го року в московському Храмі Христа Спасителя відбулася урочиста інтронізація Кирила на пост Патріарха Московського і Всєї Русі.

З цією подією в історії РПЦ, як і в історії Росії в цілому, розпочався новий етап, який триває й досі. Його характерною рисою є загальна радикалізація внутрішньої та зовнішньої державної політики, услід за якою відбувається й радикалізація суспільних настроїв. Ці процеси певною мірою відображаються й на внутрішньоцерковній політиці, характерною особливістю якої в часи патріарха Кирила стало використання агресивної, войовничої та імперської риторики. Використання певного набору наративів, зокрема ідеологічної доктрини «Руського світу», ізоляціоністської концепції про «Росію як окрему цивілізацію» та критичної риторики по відношенню до сучасних уявлень про права людини, стало наслідком історичних, культурних і політичних процесів, що відбувалися в Росії в останні десятиліття чи навіть століття. Саме набір цих внутрішніх чинників і сформував контекст виникнення наративного світу сучасного російського православ'я.

Висновки. У рамках цієї статті було розглянуто питання формування контексту виникнення наративного світу сучасного російського православ'я. Перше, на що ми звернули увагу в представленому дослідженні, це фактор впливу на контекст історичних, психологічних та культурних умов. З огляду на це, наше дослідження було зосереджене на трьох рівнях контекстуального впливу на сучасний російський релігійний дискурс, у межах якого сформувалися популярні в сучасному російському православ'ї наративи.

Перший із розглянутих рівнів – соціокультурний. Він розвивався під впливом двох основних факторів: загального контексту російської історії, що сформував ключові елементи російського політичного та культурного самоусвідомлення, й історичних подій ХХ століття, у ході яких російська психологічна культура пережила трансформацію, джерелом якої стала необхідність існування в умовах тоталітарної радянської диктатури. Протягом історичних періодів, що передували добі СРСР, у російській психологічній культурі сформувався ряд ключових світоглядних елементів, зокрема ідеологічний дуалізм, войовничий імперіалізм, пієтет перед персоніфікованою державною владою та віра в месіанську роль Росії. Під час панування тоталітарної радянської диктатури до цих елементів додалася тотальна політична пасивність, ідеологізованість, колективізм і безвідповідальність. Одним із ключових елементів радянської ідеології стала відсутність прив'язки ідентичності мешканців СРСР до будь-яких форм національного, релігійного чи класового самовизначення, результатом чого стало формування ідеологічного конструкту, що отримав назву «радянський народ». Із розпадом політичної системи СРСР зазначений «радянський народ» постав перед новою, незвичною для себе дійсністю, у якій держава вже не створювала ідеологічний простір змістів. Крім того, розпад радянської системи ознаменував собою й крах імперіалістичних і месіанських претензій, на яких ґрунтувалася ідеологія. Це призвело до появи в масовій російській свідомості психологічної травми, пов'язаної насамперед із втратою ідеологічної ідентичності. Протягом першого пострадянського десятиліття травмована масова свідомість росіян постійно вступала в конфлікт із західною культурою, що почала активно ширитися теренами колишнього СРСР після падіння «Залізної завіси». Помножений на почуття загальнонаціональної образи, викликаної крахом радянської імперії, цей конфлікт спричинив формування в російській масовій свідомості феномену «російського

ресентименту», яскравим проявом якого є поширення в російському політичному дискурсі популістської та реваншистської риторики.

Тут слід звернути увагу на другий контекстуальний рівень – політичний. Його специфіка пов'язана насамперед із формуванням у пострадянській Росії соціального запиту на сильну, централізовану, персоніфіковану та консервативну владу. Цей запит підіймав питання впливу російського націоналізму на загальний суспільно-політичний контекст. З огляду на відсутність будь-якого державного контролю в сфері ідеології, протягом пострадянських років у російському суспільно-політичному дискурсі активно формувалася націоналістичний тренд у дусі передреволюційного чорносотенства. Однією з ключових особливостей російського суспільства 1990-х стало поширення ксенофобських настроїв, які більшою мірою підігравалися військовими діями на Північному Кавказі, зростаючим рівнем терористичних загроз по всій території Росії та неспроможністю тогочасної влади вирішити конфлікт. На початку нового тисячоліття незвично до ліберальної керівної моделі російське суспільство оформило соціальний запит на нову, консервативну владу, втіленням якої став новообраний президент Володимир Путін. Заручившись підтримкою федеральних ЗМІ та оголосивши війну тероризму, Путін почав послідовно впроваджувати консервативну централізаторську політику, кінцевим результатом якої стало часткове повернення російської політичної сфери до авторитаризму. Однією з провідних рис путінізму як політичної системи стало повернення ідеології до офіційного державного дискурсу. Провідним елементом зазначеної ідеології з самого початку став популізм, спрямований на задоволення очікувань широкого загалу російського суспільства. Водночас слабким місцем нової ідеологічної політики залишалась відсутність єдиної консолідуючої сили, що могла би додати новому державному міфу елемент сакральності та пов'язати сучасну російську ідеологію з ідеологією дорадянської імперської Росії. Таким елементом стало православ'я, яке протягом століть традиційно відіграло роль провідного ідентифікуючого фактору в російській культурі. З перших років Путіна при владі держава та Російська православна церква поступово розпочали рух назустріч, кульмінацією якого стало обрання на патріарший престол митрополита Кирила (Гундяєва), активного поборника концепції співпраці держави та церкви.

Для кращого розуміння такого соціально-політичного феномену нам необхідно приділити увагу третьому з розглянутих у межах цієї статті контекстуальних рівнів – релігійному. Джерелом формування релігійного контексту, у якому відбувалася актуалізація популярних у сучасному російському православ'ї наративів, була знову ж таки російська історія та недавнє радянське минуле. Точніше, російська історія сформувала традиційну для російського православ'я наративну матрицю, а недавнє радянське минуле підготувало середовище, у якому відбулось переосмислення цих наративів та їх інтеграція в сучасний контекст. Важливо зазначити, що починаючи з часів зародження російської державності, православ'я як форма національно-релігійної ідентичності активно використовувалося правителями країни для виправдання власного авторитаризму й імперської політики. У поєднанні з традиційним для російської масової свідомості месіанізмом, ідеологізована православна ідентичність породила важливі, як для російської православної традиції, так і для російського самоусвідомлення, наративи на кшталт «богообраності російського народу» або концепції про «Москву як Третій Рим». Подібні наративи традиційно не тільки залишалися частиною народної релігійності, але й періодично спливали в російському ідеологічному дискурсі, особливо коли державній владі необхідно було консолідувати суспільство для досягнення власних політичних цілей. За часів СРСР подібні наративи були переосмислені в рамках радянської атеїстичної ідеології та частково розчинилися в нетрях нового ідеологічного міфу. З розпадом СРСР ситуація суттєво змінилася: втрата радянської ідеологічної ідентичності привела значну кількість росіян до пошуку традиційних форм самоідентифікації, серед яких найбільш популярною залишалася православ'я. У пострадянські роки старі наративні конструкції отримали нове життя в сучасному російському релігійному дискурсі та навіть набули певної популярності, особливо в середовищі православних фундаменталістів. Така ситуація була багато в чому пов'язана насамперед із відсутністю контролю в сфері внутрішньоцерковного дискурсу з боку керівництва РПЦ. З іншого боку, фундаменталістські наративи активно поширювалися в

середовищі неофітів, що масово хлинули в храми ще під час Перебудови. Протягом першого пострадянського десятиліття рівень впливу фундаменталістів на загальноцерковний дискурс активно зростає, що призвело до радикалізації загальноцерковної риторики. Подібний вектор церковної риторики вигідно співав зі зрушеннями в бік консерватизму, що мали місце в російській державній ідеології путінської Росії. Протягом перших термінів Путіна при владі риторика РПЦ все активніше почала співпадати з офіційною лінією державної ідеології, у той час, як у самій церкві відбувалася активізація сил, що виступали за тіснішу співпрацю з державою. На чолі цих сил стояв активний і харизматичний митрополит Кирило (Гундяєв). З обранням останнього на патріарший престол у січні 2009-го в церковному дискурсі остаточно затвердилося домінуюче положення консервативної, а подеколи й відверто фундаменталістської риторики. Церква почала говорити про патріотизм та визначну роль держави в історії Росії. Такий поворот у бік державницького пафосу ознаменував завершення процесу зближення держави та церкви – співпраця духовної та світської влади стала невід’ємною складовою сучасної російської ідеології.

Література

1. Армстронг К. Биография Бога. Все, что человечество успело узнать / К.Армстронг. – М.: Эксмо, 2012. – 432 с.
2. Архиерейский Собор избрал трех кандидатов на Московский Патриарший Престол [Електронний ресурс] // Официальный сайт Московского Патриархата. – 2009. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.patriarchia.ru/db/print/539366.html>.
3. Бердяев Н.А. Истоки и смысл русского коммунизма / Н.А.Бердяев. – М.: Наука, 1990. – 224 с.
4. Верховский А. Политическое православие в российской публичной политике. Подъем антисекулярного национализма / А.Верховский [Електронний ресурс] // Сова. – 2005. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.sova-center.ru/religion/publications/2005/05/d4678/>.
5. Верховский А. Политическое православие: русские православные националисты и фундаменталисты, 1995 – 2001 / А.Верховский. – М.: СОВА, 2003. – 316 с.
6. Данилова Е.Н. Изменения в социальных идентификациях россиян / Е.Н.Данилова // Социологический журнал. – 2000. – №3. – С. 76-86.
7. Донченко О. Архетипи соціального життя та політика (Глибинні релугативи психополітичного повсякдення): Монографія / О.Донченко, Ю.Романенко. – К.: Либідь, 2001. – 334 с.
8. Дубин Б. Вера большеинства / Б. Дубин // Монтаж и демонтаж секулярного мира. – М.: РОССПЭН, 2014. – С. 185 – 203.
9. Зотова Н. Соблазн ощущать себя героем «священной битвы» слишком велик / Н.Зотова [Електронний ресурс] // Новая Газета. – 2016. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.novayagazeta.ru/politics/71509.html>.
10. Иноземцев В. Потерянное десятилетие / В.Иноземцев. – М.: Московская школа политических исследований, 2013. – 600 с.
11. Макурина Л.А. Чеченская война в массовом сознании россиян / Л.А.Макурина [Електронний ресурс]. – 2008. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.islamrf.ru/news/umma/islam-world/2787/>.
12. Мартынов В.С. Идеология В.В. Путина: концептуализация посланий президента РФ / В.С.Мартынов [Електронний ресурс] // Политическая экспертиза: ПОЛИТЭКС. – 2007. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.politex.info/content/view/322/30/>.
13. Медведев С. Русский ресентимент / С.Медведев [Електронний ресурс] // Отечественные записки. – 2014. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.strana-oz.ru/2014/6/russkiy-resentiment>.
14. Митрофанов Г. Страна нераскаянных Каинов вряд ли может войти в царство небесное / Г.Митрофанов [Електронний ресурс] // 2009 – Режим доступа до ресурсу: <http://gazetakifa.ru/content/view/2706>.
15. Митрохин Н. Русская православная церковь: современное состояние и актуальные проблемы / Н.Митрохин. – М.: Новое литературное обозрение, 2004. – 648 с.
16. Тутина Ю. Сын политзаключенного. Патриарху Кириллу 20-го ноября исполняется 65 лет / Ю.Тутина [Електронний ресурс] // Аргументы и факты. – 2011. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.aif.ru/society/religion/29239>.
17. Федотов Г.П. Судьба и грехи России / Г.П.Федотов. – К.: София, 1992. – 333 с.
18. Филатов С. Русское православие, общество и власть во времена политической турбулентности / С.Филатов // Монтаж и демонтаж секулярного мира. – М.: РОССПЭН, 2014. – С. 9-42.

Literatura

1. Armstrong K. Biografia Boga. Vsio, chto chtlovechestvo uspelo uznat' / K.Armstrong. – М.: Eksmo, 2012. – 432 s.
2. Arkhiereiskii Sobor izbral trioh kandidatov na Moskovskii Patriarshyi Prestol [Elektronnyi resurs] // Ofitsial'nyi sait Moskovskoho Patriarkhata. – 2009. – Rezhym dostupu do resursu: <http://www.patriarchia.ru/db/print/539366.html>.
3. Berdiaev N.A. Istoki i smysl russkoho kommunizma / N.A.Berdiaiev. – М.: Nauka, 1990. – 224 s.

4. Verkhovskii A. Politicheskoe pravoslaviie v rossiiskoi publichnoi politike. Pod'iem antisekuliarnoho natsionalizma / A.Verkhovskii [Elektronnyi resurs] // Sova. – 2005. – Rezhym dostupu do resursu: <http://www.sova-center.ru/religion/publications/2005/05/d4678/>.
5. Verkhovskii A. Politicheskoe pravoslaviie: russkii pravoslavnyi natsionalisty i fundamentalisty, 1995 – 2001 / A.Verkhovskii. – M.: SOVA, 2003. – 316 s.
6. Danilova E. N. Izmeneniia v sotsial'nykh identifikatsiakh rossiian / E.N.Danilova // Sotsiologicheskii zhurnal. – 2000. – №3. – S. 76-86.
7. Donchenko O. Arkhetypy sotsial'nogo zhyttia ta polityka (Hlybnyi reguliatyvy psykhopolitychnoho povsiakdennia) : Monografiia / O.Donchenko, Iu.Romanenko. – K. : Lybid', 2001. – 334 s.
8. Dubin B. Vera bol'shynstva / B. Dubin // Montazh i demontazh sekuliarnoho mira. – M.: ROSSPEN, 2014. – S. 185-203.
9. Zotova N. Soblazn oshchushchat' sebia geroem «sviashchennoi bitvy» slishkom velik [Elektronnyi resurs] / Natalia Zotova // Novaia Gazeta. – 2016. – Rezhym dostupu do resursu: <http://www.novayagazeta.ru/politics/71509.html>.
10. Inozemtsev V. Poteriannoie desiatiletie / V.Inozemtsev. – M.: Moskovskaia shkola politicheskikh issledovani, 2013. – 600 s.
11. Makurina L.A. Chechenskaia voina v massovom soznanii rossiian / L.A.Makurina [Elektronnyi resurs]. – 2008. – Rezhym dostupu do resursu : <http://www.islamrf.ru/news/umma/islam-world/2787/>.
12. Mart'ianov V.S. Ideologia V.V.Putina: kontseptualizatsiia poslaniia prezidenta RF / V.S.Mart'ianov [Elektronnyi resurs] // Politicheskaiia ekspertiza: IOLITEKS. – 2007. – Rezhym dostupu do resursu: <http://www.politex.info/content/view/322/30/>.
13. Medvedev S. Russkii resentment / S.Medvedev [Elektronnyi resurs] // Otechestvennye zapiski. – 2014. – Rezhym dostupu do resursu: <http://www.strana-oz.ru/2014/6/russkiy-resentiment>.
14. Mitrofanov G. Strana neraskaiannykh Kainov driad li mozhnet voiti v tsarstvo nebesnoie / G. Mitrofanov [Elektronnyi resurs] // 2009 – Rezhym dostupu do resursu : <http://gazetakifa.ru/content/view/2706>.
15. Mitrokhin N. Russkaia pravoslavnaia tserkov': sovremennoie sostoiianiie i aktual'nyie problemy / N.Mitrokhin. – M. : Novoie literaturnoie obozreniie, 2004. – 648 s.
16. Tutina Yu. Syn politzakliuchennoho. Patriarkhu Kirillu 20-ho noiabria ispolniaetsia 65 let / Yu. Tutina [Elektronnyi resurs] // Argumenty i fakty. – 2011. – Rezhym dostupu do resursu: <http://www.aif.ru/society/religion/29239>.
17. Fedotov G.P. Sud'ba i grekhi Rossii / G.P.Fedotov. – K.: Sofiia, 1992. – 333 s.
18. Filatov S. Russkoe pravoslavie, obshchestvo i vlast' vo vremena politicheskoi turbulentnosti / Sergei Filatov // Montazh i demontazh sekuliarnoho mira. – M.: ROSSPEN, 2014. – S.9-42.

Svitlana Shkil

Context of emergence of the narrative world of contemporary Russian Orthodoxy

The article deals with the formation of context of the emergence of narrative world of the contemporary Russian Orthodoxy. The consideration of these fact requires a study of certain directions of contextual development particular religious, political, social and cultural. The research these components of the context will help better understand the phenomenology of narrative world of the contemporary Russian Orthodoxy.

Social and cultural discourse developed under the influence of two main factors: the general context of Russian history that formed the key elements of Russia's political and cultural identity, and historical events of the twentieth century, during which Russian psychological culture has experienced transformation. In the Russian psychological culture been formed following main ideological elements: ideological dualism, militant imperialism, reverence before the state authorities, the belief in a messianic role of Russia, political passivity, irresponsibility etc.

Political contextual level associated with the formation of the post-Soviet social demand for a strong, centralized, personalized and conservative power.

The Russian history and Soviet past were the sources of the formation of a religious context. Patriarch Kirill is the active proponent of the concept of cooperation of the state and the church. Cooperation between spiritual and secular power has become an integral part of modern Russian ideology.

Keywords: Russia, contemporary, Orthodoxy, context, politics, Russian Orthodox Church.

Надійшла до редакції 22.03.2016 р.